

Béla Bodó

THE WHITE TERROR

Antisemitic and political violence in Hungary, 1919–1921

(Mass Violence in Modern History 5.)

Routledge, London–New York 2019. 333 oldal

Bodó Béla monográfiája több mint másfél évtizedes kutatás eredménye. A Bonni Egyetem Történettudományi Intézetének (Institut für Geschichtswissenschaft) professzora régóta kutatja a magyarországi fehérterror történetét és publikálja eredményeit – főleg angol nyelven. Jelen munkája azonban mégsem korábbi tanulmányainak összessége, hanem mikrotörténeti esettanulmányok láncára felfűzött erőszak-történeti monográfia. Művét tágabb kontextusba helyezve a szerző arra keresi a választ, hogy milyen gyökerei voltak az első világháborút követő paramilitáris erőszaknak, különösen pedig, hogy milyen összehasonlítási lehetőségek rejlenek a vörös- és fehérterror eseményei, valamint végrehajtóinak szerepfelfogása között. Csatlakozva a nemzetközi erőszak-történeti diskurzusokhoz, arra is kíváncsi: milyen szerepük volt az erőszak kialakulásában a különféle ideológiáknak, az ideológiai indoktrinációnak, a csoportnyomásnak, a csoporton belüli viszonyoknak, valamint a helyzeti tényezőknek, és megvizsgálja, hogy mind-ebben milyen közvetlen és közvetett szerepet játszanak a politikai és kulturális elitek. (xxii).

A könyvet egy több mint negyven oldalas esettanulmány vezeti be, amely a Fonyódon, 1919. augusztus 28-án lezajlott akasztások előzményeit és utóéletét tárgyalja. A szerző intenciója szerint ez a gazdagon illusztrált fejezet magában foglalja a fehérterror és antiszemitizmus minden, máshol is előforduló jegyeit, így a különböző antiszemita sztereotípiákat, a feljelentők és a báméskodók bonyolult hálóját, valamint a helyi közigazgatás és az elit szerepét. A hasonló tartalmú, 2008-ban megjelent tanulmányának főbb gondolati egységein túl részletesen elemzi a tettesek motivációit és a változó emlékezet szerepét, majd bemutatja a civil elkövetők második világháborút követő felelősségre vonását és az eset kollektív emlékezetben betöltött helyét.

Az érzékletes, *Az erőszak ritmusa* címet viselő második fejezet a könyv valódi bevezető része. A szerző végigvezet az első világháborús, majd a Népköztársaság, a Tanácsköztársaság és a román megszállás alatti politikai erőszak főbb állomásain, végül a fehérterror kronologizálását nyújtja (66–79.). Bodó négy periódust különít el. Az első 1919 augusztusától 1920. március elejéig tartott, és önmagában több áldozatot követelt, mint a következő három együttesen. Itt kell megjegyezni, hogy a szerző 3000–5000 főre becsüli a fehérterror halálos áldozatainak a számát (68., 119.), ami azért különösen meglepő, mert ez három-ötszöröse a szakirodalomban jelenleg elfogadottnak (600–1200 fő). Később pedig már csak a magasabb, 5000-es számot használja, amiből szerinte – pusztán négy eset számaiból kiindulva – 1250–2500-ra tehető a zsidó áldozatok száma (94–95.). A szerző szerint az első periódusban az elkövetők legnagyobb része a Nemzeti Hadsereg magját képező tisztikülönítményekhez tartozott, a kisebb, lokális szinten szerveződő polgári paramilitáris egységek pedig szűk területen tevékenykedtek, de még így is több száz gyilkosságot követtek el és több tucat pogromot provokáltak. A Bodó Béla szerint ebben az időszakban Horthy még a tisztikülönítmények pártján áll – bár szerinte egyetlen egyéni atrocitást sem rendelt el –, ami egyrészt annak is betudható (s itt Bodó nemzetközi kitekintést is ad), hogy szüksége volt rájuk az általa fenyegetőnek vélt kommunista veszéllyel szemben (74.) Különös azonban, hogy a szerző miért nem tagolja jobban és mutatja be alaposabban ezt az általa is fontosnak tartott kezdeti, legintenzívebb időszakot, a fehérterror mageseményeit.

Bodó szerint az 1920 novemberéig, a különítményesek csendőrségbe történő beolvadásáig tartó második időszakot a gyilkosságok számának csökkenése és az elkövetői bázis átstruktú-

rálódása jellemzi. Itt a tettesek immár az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) tagjai és a radikális szélsőjobboldali egyetemisták voltak (69., 77.). A harmadik periódus az 1921. októberi második királypucsig tart, amely során ismét csökkent a gyilkosságok száma, és az erőszak más, kevésbé halálos kimenetelű alakot öltött. A negyedik szakaszt 1924 tavaszáig húzza, amit szerinte főleg a zsidók ellen elkövetett bombamerényletek jellemeztek.

A könyv harmadik fejezetében a fehérterrort mint a vörösterorra adott válasz teóriáját vizsgálja, majd arra jut, hogy igazából két teljesen eltérő forrásból táplálkozó és különböző ívet leíró eseménysorról van szó. A két erőszakhullámot intenzitása és területi eloszlása (95–103.), a bennük résztvevők társadalmi háttere (103–108.), a csoporthoz tartozás milyensége (108–114.) és nemzetközi összehasonlítás alapján is vizsgálja (115–118.). Bodó legfőbb – ám erősen vitatható – megállapítása, hogy a vörösteror áldozatainak – számukat 350 és 1000 közé teszi (119.) – négyötöde fegyvert fogott vagy összeesküdött (de legalábbis ezt állították róluk) a Tanácsköztársaság ellen. Így többségük azért halt meg, amit *tett*, és nem azért, *ami* volt (például arisztokrata, kapitalista). Bodó összesítése szerint az áldozatok csak egy kis része, mintegy 5%-a halt meg azért, ami volt. Ezzel szembeállítja a fehérterror áldozatait, akik közül szerinte minden negyedik vagy ötödik (20-25%) zsidósága miatt halt meg (97–98.). Itt azonban önmagával kerül ellentmondásba, mert néhány oldallal feljebb még 25–50%-os zsidó áldozati számról írt. Azt is hozzáteszi, hogy a vörösteror jóval „szelektívebb” volt – vagyis kevesebb ártatlan civilt célzott – és áldozatainak 90%-a kivégzőosztag előtt halt meg, míg a fehérterror elkövetői az akasztást és más kegyetlenebb kivégzési módokat részesítettek előnyben (99., 280.). Bodónak a vörösterorra vonatkozó megállapításai nem állják meg a helyüket: az általa is hivatkozott Váry Albert-féle listát átböngészve a megadott szám helytelen. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az agyonlövéseket (és nem kivégzőosztag előtti kivégzéseket) sok esetben más fizikai atrocitás is megelőzhette. Bodó kiemeli, hogy a fehérterrornak nemcsak több áldozata volt, hanem „elenségeiket kegyetlenebb formában gyilkolták” meg (99.). Ez a többször visszatérő állítás túl általánosító, főleg annak figyelembe vételével, hogy a szerző a fenti – hibás – számadaton túl nem végezte el a kegyetlenkedések összehasonlító elemzését.

A negyedik fejezetben az erőszak tereinek vizsgálata következik. Az internálás helyeinek (katonai laktanyák, internáló táborok) bemutatását (130–153.) követően, a vidéki vasútvonalakon elkövetett gyilkosságokra (154–159.) és a budapesti erőszak helyszíneire (kávéházak, kabaréok, futballpályák) tér ki (159–165.).

Az erőszak formái címet viselő ötödik fejezet a fehérterror első időszakának népítéleteit tárgyalja rendkívül röviden (179–182.), ezt követően a Tanácsköztársaság elfogott funkcionáriusainak börtönből való kihurcolásainak eseteit mutatja be leíró jelleggel, majd megállapítja, hogy ezekben az esetekben „majdnem lehetetlen” elkülöníteni, hogy a gyilkosságokat politikai okból vagy etnikai zavargás során követték-e el (187.). Pár oldallal odébb a szerző megemlíti azt is, hogy a pogromok és börtöngyilkosságok „kívülállók” (outsiders), vagyis a különítményes tisztek és a helyiek együttes munkája volt (195.). Bodó itt pont abban a kulcsfontosságú kérdésben nem foglal állást, hogy milyen utasításokkal indultak el Szegedről a különítményes alakulatok 1919 augusztusában. Mennyire volt célzott, központosítva sugallt vagy legalábbis engedett a gyilkos erőszak? Különös, hogy míg más helyeken gyakran hivatkozik Prónay Pál feljegyzéseire, a gyilkosságokra lehetőséget adó 1919 augusztus eleji szóbeli utasítást nem hogy nem elemzi, de még csak meg sem említi a könyvében. A fejezet többi részében az antiszemita pogromokat és a falvakból történő csoportos kiűzéseket mutatja be, amelyek szerinte kisebb-nagyobb intenzitással 1923 elejéig eltartottak, s amelyeket gyakran a Nemzeti Hadsereg „kívülálló” tisztjei kezdeményeztek (196–215.).

A szexualizált és szexuális erőszakot Bodó külön fejezetben ismerteti. A diszeli pogrom bemutatása során kiemeli, hogy miként merítettek erőt az erőszak első vonalban tevékenykedő

„artistái” (violence artists) a passzív szemlélődők jelenlétéből (220–224.). Bodó nemcsak a nők, hanem a férfiak szexualizált megalázását is bemutatja (224–229.), majd egy újabb esettanulmányban elemzi a Hamburger Sándorné ellen egy katonai laktanyában elkövetett nemi erőszak elkövetőinek motivációit (229–235.).

A mű hetedik fejezetében úgy érvel, hogy az erőszak, illetve az azzal való fenyegetés elsősorban a paramilitáris csoportok tagjai anyagi helyzetének és társadalmi pozíciójának javítását szolgálta, és bemutatja, hogy milyen társadalmi és etnikai összetételűek voltak a különböző katonai és polgári paramilitáris csoportok. Ebben a fejezetben bővül az elkövetők köre, s ahogy változik az erőszak formája, úgy új társadalmi csoportok csatlakoznak az immár főleg antiszemita motiváltságból elkövetett erőszakcselekményekhez (240–249.). Itt jelennek meg az egyetemi szélsőjobboldali mozgalmak, és a szerző az egyetemisták és az őket támogató politikai elit motivációit is elemzi (249–262.).

A katonai hierarchián és a társadalmi normákon kívül működő „farkasfalkák” (wolf packs) belső dinamikáját, tagjainak és vezetőinek nárcisztikus személyiségét vizsgálja a munka zárófejezete. Mik voltak az „antiburzsoá burzsoá lázadók” (anti-bourgeois bourgeois rebels) mozgatórugói, hogyan és miért működtek ezek az alakulatok? Végkövetkeztetése az, hogy az erőszak nemcsak eseti és véletlenszerű, hanem szisztematikus és szándékos is volt (292.).

Kötete epilógusában a szerző a második világháború végéig követi a katonai különítmények vezetőinek sorsát, majd röviden érinti a felelősségre vonások történetét és a paramilitáris szerveződések iránti nosztalgia újraéledését (300–308.).

A könyv levéltári forrásanyaga az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának vizsgálati dossziéira, a Hadtörténelmi Levéltárban található korabeli csapatanyagokra és a korabeli sértetti jegyzőkönyvekre épül. A gondosan és alaposan lábjegyzetelt könyvben egyedül a szege-di (Prónay) vadászszázalójlra vonatkozó hivatkozások nehezen visszakövethetők. Itt ugyanis a szerző – szemben az összes többi levéltári hivatkozással – az egyes dobozokban sorrendben iktatott iratoknak nem adja meg a számát, csak a dobozok számát tünteti fel. Mindez rendkívül megnehezíti az utána jövő történész munkáját. Pontos jelzet nélkül ugyanis ezer és ezer lapot kell átnézni ahhoz, hogy megtaláljuk a hivatkozott iratot.

Összességében Bodó Béla könyve nemcsak azért kiemelkedő, mert az elmúlt száz év első olyan munkája, amelyik monografikus igénnyel dolgozza fel a fehérterror jelenségeit, hanem azért is, mert interdiszciplináris jelleggel és erős elméleti háttérrel megtámogatva mutatja be téziseit.

Gellért Ádám

JEWISH SOLDIERS IN THE COLLECTIVE MEMORY OF CENTRAL EUROPE

The Remembrance of World War I from a Jewish Perspective

Szerk. Gerald Lamprecht – Eleonore Lappin-Eppel – Ulrich Wyrwa

Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2019. 377 oldal

Érdekes kötetet jelentetett meg a Böhlau Verlag. A kelet-közép-európai zsidó katonai tapasztalatokkal, illetve az ezekkel kapcsolatos emlékezetpolitikákkal foglalkozó terjedelmes kiadvány jó érzékkel összeállított könyv benyomását kelti. Zsidó katonák modern kori történeteit ismertető, illetve főleg – a centenáriumi év okán – az első világháborúnak a zsidóságra gyakorolt hatását taglaló tudományos szümpozionok és kötetek születtek már. Ami